

Friedebert Tuglase pöördumisi ENSV võimuladviku poole

Valdur Ohmann*

Friedebert Tuglase pöördumiste kohta parteiladviku poole eriti palju andmeid ei ole. Alljärgnevalt on vaatluse all kaks pöördumist EK(b)P Keskkomitee I sekretäri Nikolai Karotamme poole. Esimene neist on Tuglase palvekirj 1946. aasta märtsist, milles ta taotleb oma naiseõe perekonna vabastamist Siberist. Perekond oli küüditatud 14. juunil 1941. Avaldus küll positiivseid tulemusi ei andnud, kuid andis impulsi Elo Tuglase Siberi-sõiduks, et minna vaatama oma õde ja õetütart, ja päädis õetütre äratoomisega Siberist 1946. aasta augustis.

Elo Tuglas, Friedebert Tuglas, Elo Kopvillem, Heldur Kopvillem. Pühajärvel 28.08.1956, UTKK F 30:1/K1. Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus

Teine on Tuglase taotlus 1949. aastast personaalpensiooni saamiseks. Tuletagem meelde, et üleüldist pensiooni tollal veel ei eksisteerinud. NSV Liidus võeti pensioniseadus vastu 14. juulil 1956. aastal.¹ Seadus „Riiklikest pensionidest“ tagas **kõigile** pensioniikka jõudnutele riikliku pensiooni. Kuna varem üldist pensiooni ja pensiooni lihtsalt ei eksisteerinud, oligi kultuuriinimeste vanaduspõlve kindlustuseks personaalpensioon. Ent personaalpensioonäride sekka pääses vaid piiratud hulk kultuuri vallas töötanutest. Valik sõltus poliitilistest pinnatuultest, isiklikest suhetest, varasemast loomingust – millest tahes. Personaalpensioon oli nõukogude ajal eriliste teenete eest määratud pension, mida jagati esmajoones parteitegelastele. Nende järel õnnestus sellesse ringi pääseda ka mõningatel kirjanikel, kunstnikel, muusikategelastel.

Muuseas, pole ülearu tuntud fakt, et Eestis on makstud üleüldistel alustel pensiooni vaid tühised 65 aastat. Ometi polnud seegi veel kõikehõlmav süsteem, sest kolhoosnikele hakati pensiooni maksma alles 1964. aastast.

Friedebert Tuglase personaalpensiooni taotluse juures tekkisid ühtäkki tõrked. Operatiivselt sekundeeris juhtumisse äsja Moskvast saabunud Johannes Semper, kes tegi kohe ametliku pöördumise EP(b)P Keskkomitee I sekretäri Nikolai Karotamme poole ja viitas Tuglasele personaalpensiooni määramise vajalikkusele. Semperist sai Tuglase personaalpensiooni taotluse võimendaja. Tema liitlaseks selles võitluses sai viimaseid kuid parteijuhi kohal püsinud Nikolai Karotamm. EK(b)P Keskkomitee VIII märtsipleenum pühkis nii Karotamme tema ameti kohalt kui ka raske heitluse tagajärjel Friedebert Tuglasele kätte võidetud personaalpensiooni.

* Valdur Ohmann (1958), ajaloolane, arhivaar, Eesti Rahvusarhiiv, teadus- ja publitseerimisbüroo, peaspetsialist-teadur, Maneeži 4, 10119 Tallinn, valdur.ohmann@ra.ee

¹ Täna ajaloos 14.07. – Postimees, 14.07.2020; <https://majandus24.postimees.ee/4177767/tana-ajaloos-14-07-esimene-estlane-voitis-olimpiamedali> (vaadatud 16.04.2021).

Friedebert Tuglase palvekiri Nikolai Karotammele

18. apr.1946.

Lp. sm. Karotamm.²

Pöördun Teie poole isiklikus asjas, mida ma aga enam kuidagi ilma Teid tülitamata lahendada ei oska. Küsimus on nimelt minu naise asumisele saadetud sugulaste – Kurvitsate perekonna – kodumaale toomisest. Minu naine on ses asjas viimase 1½ aasta jooksul kõik teinud, kuid ilma mingi tegeliku tulemuseta. Kuna ta väga oma õde³ ja selle tütar⁴ hoiab, siis on see seisukord otse meeleheite piirile viinud. Tema närvid on sellest lootuste ja pettumuste vahel kõikumistest täitsa läbi. Ma mõistan eelseisvaid takistusi ja üldist olukorda, kuid usun ka, et ometi mingi tee peaks leiduma. Saadan ühes sellega Teile kõige vajalikumad andmed mainitud perekonna liikmete kohta, et Teil asjast eeskätt ülevaadet oleks. Kuid ühtlasi oleksin ma väga tänulik, kui Teie võimaliku leiaksite olevat mind või minu naist lähemal ajal isiklikult vastu võtta. Meil on kindel lootus, et Teie isiklik nõuanne ja pooldamine aitab küsimuse lahendada.

Muidugi tunnen ma ka ise kõiki Kurvitsate perekonna liikmeid, tean nende senist lojaalset suhtumist nõukogulisse korda ja arvan võivat vastutada ka edaspidise käitumise eest.

Ma ei sõnandaks kuidagi Teie üldasjade eest hoolitsemiseks määratud tööaega kulutada, kuid ma ei suuda praeguses olukorras muud teed leida. Palun sellep. mind heatahtlikult vabandada.

Suurima lugupidamisega

Fr. Tuglas.

Aadr.: Nõmme, Vabaduse pst. 12.

Telef.: Nõmme 243.

Peeter Jaani p. Kurvits, sünd. 7. nov. 1891 kandimehe pojana. Teenides panga jooksupoisina lõpetas ekstermina keskkooli. Samuti pangaametnikuna teenides lõpetas Tartu ülikooli majandusteaduskonna. Oli hiljem Tallinnas Krediidipanga juhatajaks. Sundevakueeriti juunis 1941. Mõisteti 5 aastaks töölaagrisse ilma õiguste kaotamiseta. Vabastati mais 1944 enne tähtaega korraliku käitumise pärast ja pääses perekonna juurde. Töötab praegu laste internaadis raamatupidajana. Valdab vene, inglise, prantsuse ja saksa keelt, tunneb hästi pangandust. Praegune aadr.: Кировская обл., Лебяжский район, село Меланда, Меландинский с/с.

Peeter Kurvitsa naine Selma Tõnise t. Kurvits, sünd. 18. veebr. 1904 käsitöölise tütre. Õppis Tartu ülikoolis keeleteadust. Saadeti koos mehega 1941. a. asumisele. Töötas kolhoosis ja siis õpetajana. Sooritas a. 1945 Kirovis inglise ja saksa keeles riiklikud eksamid ning sai keskkooliõpetaja kutseõigused. Töötab praegu õpetajana. Aadr.: Кировская обл., Лебяжский район, село Меланда, Меландинский с/с, Неполн. ср. школа.

Eelmiste tütar Elo (Ella) Kurvits, sünd. 2. veebr. 1927. Oli keskkooliõpilane, kui saadeti koos vanematega asumisele. Lõpetas Nõukogude tagalas keskkooli, sooritades nelja aastase kursuse kahe aastaga; esitati hõbemedali saamiseks. Õpib praegu Kirovis Pedagoogilises Instituudis füüsika-matemaatika fakulteedis. Aadr.: г.ор. Киров, ул. Карла Маркса д. 5 кв. 16.

Ühes selle perekonnaga saadeti asumisele veel Peeter Kurvitsa õde Anna Jaani t. Kurvits, sünd.

² RA, ERAF.2-M/O.1.730, l. 20–22. Perekond Kurvitsa 1941. a. juuniküüditamise toimik.

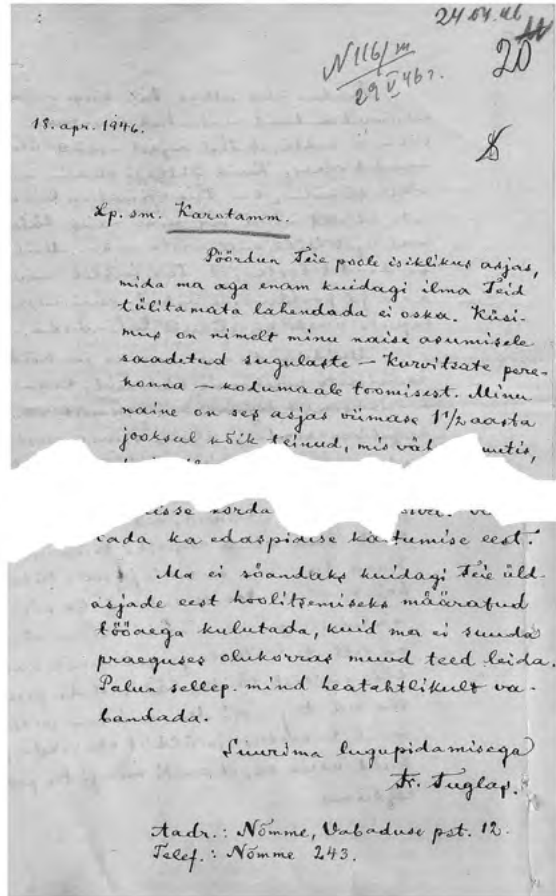
³ Õde: Selma (Tõnise t.) Kurvits, Peeter Kurvitsa abikaasa, sünd. 18.02.04 Tartus, kodune; Kirovi obl. Lebjažje raj. Fomino, surn. asum. 12.10.50. – Eesti Mälu Instituudi andmed. <https://www.memoriaal.ee/otsing/?q=kurvits%2C+selma&f=all> (vaadatud 05.10.2020).

⁴ Õetütar: Elo-Anna Kurvits, Peetri ja Selma tütar, sünd. 02.02.27 Tallinnas, õpilane, Fomino, 08.46 tuli Eestisse. 1946–1949 õppis Tallinna Polütehnikumis. 04.49 läks Venemaale tagasi, vabanes asumiselt 15.06.56. – Eesti Mälu Instituudi andmed. <https://www.memoriaal.ee/otsing/?q=kurvits%2C+selma&f=all> (vaadatud 05.10.2020).

16. jaan. 1898. Töötas enne Tallinna Linna Tütarlaste Kommertskoolis kaubanduslike ainete õpetajana, praegu Kirovi oblastis Lebjažje keskkoolis keelteõpetajana. Aadr.: Кировская обл., Лебяжский район, село Лебяжье, Ср. Школа.

Ükski eelmainituist pole kodanlikul ajal otseselt poliitikaga tegelenud ega ühessegi erakonda kuulunud. Praegu on nad täielikult nõukogulikkude tööprotsessi lülitunud. Nende keelteoskus ja majandusteaduslik haridus leiaks head kasutamist kodumaa ülesehitustöös.

Juba 1944. a. sügisest peale on nende kodumaale tagasituleku loa saamiseks samme astunud. Kevadel 1945 on ENSV Ülemnõukogu Presiidiumi Esimehe sm. Varese pöördumisel NSVL Ülemnõukogu Presiidiumi poole põhimõtteline nõusolek nende tagasitoomiseks antud, samuti ka lubadus samme astuda väljasõidu võimaldamiseks. ENSV Kunstidevalitsus esitas sooviavalduse, et Peeter Kurvits hea majandusliku tööjõuna välja kutsutaks. Samuti on ENSV Haridusministeeriumi kaudu samme astunud, et Elo (Ella) Kurvits oleks võinud oma õpinguid Tallinna Poliütehnilises Instituudis jätkata. Kõigil neil sammel pole aga seni tegelikke tagajärgi olnud.

Tuglase palvekiri Karutammele, mis justkui rebenes võimurite peos. Sellega ei tahetud tegeleda. Repro

Friedebert Tuglase avalduses esineb väljend „sundevakueeriti juunis 1941“. Seda väljendit on kasutanud mitmed teisedki isikud oma pereliikmete vabastustaotlustes vahetult sõjajärgsetel aastatel. Võib-olla tundus see pehmem, leebem variant, mil moel nõukogude võimuorganite poole pöörduda. Kui täpsem olla, siis tulnuks paluda küüditatu, deporteeritu või „sotsiaalselt ohtliku elemendi“ vabastamist. Siret Haller on oma väitekirjas otsinud vastust väljenditele „sundevakueerimine“ ja „küüditamine“. „On kõlanud ka hinnanguid, kus evakueerimist on võrreldud 14. juuni küüditamisega. Rootsi päevalehe Svenska Dagbladet korrespondent on kirjutanud 1941. a. juulis, et inimesed, kes pidid evakueeruma, pandi öösel või päeval rongidele, mis olid ülekoormatud, kaasas ettekirjutatud suuruses pagasid. Ehkki kõrvaltvaatajale võisid need teatud paralleelid pakkuda, ei ole võimalik neid omavahel võrrelda, kui võtta arvesse küüditatute edasist saatust. Võib öelda, et küüditatutele järele tulek toimus ette teatamata ja koos relvastatud meestega – see oli karistusaktsioon. Seevastu evakueeritud – nõukogude mõistes päästmisaktsioon, teadsid ette oma lahkumisest.“⁵ Olgu tähendatud, et genotsiidikuritegudes süüdistatud Arnold Meri ennastkaitsvasse sõnavarasse ilmus samuti väljend „sundevakueerimine“. Eks sealgi püüti pehmemat asjaolu esile tõsta.

⁵ S. Haller. Reevakueerimine Nõukogude tagalast 1944–1945. Magistritöö. Tartu Ülikool. Juhendaja PhD Aigi Rahi-Tamm. Tartu, 2011, lk. 17.

Üks ebatäpsus torkab Tuglase avalduses veel silma. „Sotsiaalselt ohtliku elemendi“ parandusliku töö laager on rahvakirjanikul kirjas lihtsalt *töölaagrina*.⁶

Tuglase pehmenemistest ei tulnud siiski mingit tulu. Kui, siis oli ehk sellisel kujul tal endal seda kergem kirja panna kui jõuliselt kõlavat *küüditamine* või *parandusliku töö laager*, millel kriminaalne toon juures.

Tegelikult eksisteerib veel üks palvekiri, mis on täiesti, võiks isegi öelda et sõna-sõnalt sarnane ülal avaldatud palvekirjaga. Friedebert Tuglas kirjutab oma „Eluloolistes märkmetes“ nii: „17. XII [1944. a.]. Läksin jala Tallinna. Kirjanduslik hommik Tombi klubis. Koos B.[ernhard] Lindega. Lõunastasin Barbaruse juures Kadriorus.“⁷ Tõenäoliselt valmis selle kohtumise käigus ka Elo Tuglase õepere Siberist vabastamise palve⁸ ning vahetu üleandmine ENSV Ülemnõukogu Presiidiumi esimehele Johannes Vares Barbarusele. Tegelikult laekus Nõukogude võimuorganitele ridamisi teisigi avaldusi perekond Kurvitsa Siberist vabastamiseks. Kõige aktiivsem oli Elo Tuglas, kes raevuka järjekindlusega taotles oma õe perekonna vabastamist. Peeter Kurvits, kelle karistuseks oli määratud viis aastat parandusliku töö laagrit, vabanes 5. mail 1944. aastal.⁹ Üsna varsti pärast vabanemist läks käiku Peeter Kurvitsa palvekiri (23.11.1944) ENSV Ülemnõukogu Presiidiumi esimehele Johannes Varessele, milles ta taotleb perekonna vabastamist. Lisaks on Peeter Kurvits maininud, et ta tunneb isiklikult Hans Kruusi,¹⁰ Aleksander Jõeäärt,¹¹ Mihkel Jürnat,¹² August Allet¹³ ja Johannes Semperit^{14,15} Kõik nimetatud olid ühel või teisel moel Nõukogude Eesti mõjukad isikud. Paraku ei avaldanud see mõjukus vähimalgi määral mõju asja menetluskäigule. Elo ja Friedebert Tuglase kahasse kirjutatud avaldus jõudis küll Johannes Vares vahendusel NSVL Ülemnõukogu Presiidiumi esimehe Mihhail Kalinini¹⁶ lauale, kuid viimasel olid endalgi sarnased pereprobleemid ja mõjuvõimu ei mingit. Kalinini Eestist pärit abikaasa Jekaterina Kalinina (Lorberg) oli 1938. aastal süüdi mõistetud spionaazis ja kontrrevolutsioonilises tegevuses ja määratud 15 aastaks vangilaagrisse. Kalinina esitas 9. mail 1945 armuandmispalve. On tähelepanuväärne, et sellele ei kirjutatud alla mitte tema abikaasa Mihhail Kalinin, vaid NSVL Ülemnõukogu Presiidiumi sekretär Aleksandr Gorkin.¹⁷ Mihhail Kalinin polnud ammu enam oma otsustustes vaba. Tä ei suutnud isegi abikaasa eest seista, rääkimata teistest.

Siit jõuame taas väikse põikega perekond Kurvitsa juurde. NSVL Ülemnõukogu Presiidiumi sekretäri Gorkini lauale jõudsid 28. detsembril 1944 ka Tuglaste taotlused perekond Kurvitsa vabastamise asjus, mis saadeti omakorda NSVL julgeoleku rahvakomissarile Merkulovile seisukohavõtuks.¹⁸ Mõõdus veel mitu kuud, kuni julgeoleku keskorganid said Kirovi oblasti küüditamise asumispaigast teate 26. aprillist 1945 selle kohta, et „perekond Kurvitsate ümber teostatud agentuuritöötlus“ näitas nende nõukogudevastast natsionalistlikku tegevust [Peeter, Selma, Anna Kurvits], välja arvatud Elo Kurvits.¹⁹ Mõõdus veel enam kui aasta, kui ENSV riikliku julgeoleku

⁶ RA, ERAF.130SM.1.311-1, l. 18.

⁷ F. Tuglas. Eluloolisi märkmeid. II: 1944–1959. Eesti Kirjandusmuuseum. Tartu, 1997, lk. 19.

⁸ RA, ERAF.2-M/O.1.730, l. 36–37.

⁹ RA, ERAF.130SM.1.311-1, l. 13.6, kaader 34.

¹⁰ Hans Kruus oli tol ajal Eesti NSV välisasjade rahvakomissar.

¹¹ Aleksander Jõeäär oli Eesti NSV kohtu rahvakomissar.

¹² Mihkel Jürna oli Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu volinik, Eesti NSV Ülemnõukogu saadik.

¹³ August Alle oli EK(b)P KK agitatsiooni ja propaganda osakonna ajakirjandussektori juhataja, Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu juures asuva Kunstide Valitsuse kaadrite osakonna juhataja.

¹⁴ Johannes Semper oli Eesti NSV hariduse rahvakomissar, Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu juures asuva Kunstide Valitsuse juhataja.

¹⁵ RA, ERAF.2-M/O.1.730, l. 33.

¹⁶ Samas, l. 26–27.

¹⁷ H. Reinart. N Liidu esimene proua Jekaterina Kalinina – Eesti töölisneiust bolševistliku Kremli võimuladvikusse. – Postimees, 04.10.2016; <https://sobranna.elu24.ee/3860061/n-liidu-esimene-proua-jekaterina-kalinina-eesti-toolisneiust-bolsevistliku-kremli-voimuladvikusse> (vaadatud 12.11.2020).

¹⁸ RA, ERAF.2-M/O.1.730, l. 25.

¹⁹ Samas, l. 120.

minister Boris Kumm 28. detsembril 1946 kirjutas: keelduda Peeter, Selma, Anna ja Elo Kurvitsa vabastamisest asumiselt.²⁰ Olgu märgitud, et selleks ajaks oli üks asjaga seotud isik, palvekirja adressaat Johannes Vares jõudnud kuu aega varem, 29. novembril 1946 sooritada enesetapu.

Oli selge, et julgeoleku rahvakomissari määrusest 1946. aasta detsembrist olid kõik edasised vabastustaotlused lukku pandud. Sellel lool on aga veel üks huvipakkuv külg. Imselt sai mingil hetkel Elo Tuglasel villand taotluste esitamisest, eriti kui neile mingeid konkreetseid vastuseid ei saabunud. Ta võttis ise ette Siberi teekonna. Elo Tuglas kirjutas 29. juulil 1955: „Õetütar Malla²¹ on saanud loa kodumaale puhkusele sõita. 46. aastal suutsin ta Kirovist siia tuua, kuid 49-ndal pidi ta ise tagasi põgenema, et pääseda tapikorras viimise eest. Öpingud Polütehnikumis jäid pooleli. Vahepeal suri ta ema – mu öde – seal kaugel ja Malla jäi sinna ühes isaga.“²²

Robert Varik arutleb Tuglaste sugulaste Nõukogude repressioonidest päästmise üle. Pole teada, kas ja kuidas püüdsid Tuglased lähikondlastest represseritud 1941. aastal päästa.²³ Hästi on teada Elo Tuglase vapper „päästeoperatsioon“, mis pärineb paar aastat hilisemast ajast. 1946. aastal läks ta Siberisse järele oma õetütrelle ning tõi ta Eestisse.²⁴ Jutumärkidesse paigutatud päästeoperatsioon sundis mõtisklema ja vastust otsima, millega siis õigupoolest tegu oli.

Tegelikult oli 1946. aasta märgiline, sest siis tuli terve hulk küüditatud lapsi Siberist tagasi Eestisse. Memento raamatu põhjal oli sel aastal kodumaale naasnud lapsi 518.²⁵ Osa neist oli Siberis täiskasvanuks saanud ja suundus kodumaa poole ise, teised tulid emade käekõrval, mõnele tulid Eestist sugulased järele. Võrdluseks olgu märgitud, et 1945. aastal pöördus Eestisse Memento juuniküüditamise raamatu järgi vaid 15 last.²⁶ Heldin Allik Eesti Mälu Instituudist selgitas välja, et õigupoolest tuli 1945. aastal Eestisse tagasi 28 last, kusjuures arvuline lahknevus tuleneb ilmselt sellest, et esimene arv näitab Eestisse jäänud lapsi, teine hõlmab ka hiljem Siberisse tagasi saadetuid.²⁷ Selline proportsionaalne erinevus laste tagasipöördumise osas Eestisse kahel järjestikusel aastal vajab selgitust. Miski pidi olema, mis vallandas Eestisse pürgimise suuremas ulatuses kui varem. Peep Varju, kes lastekodu lapsena vabanes ise 9. septembril 1946, on käsitlenud küüditatud laste tagasitulekut Eestisse.²⁸ Ta kirjutab: „Otsekohe, kui sai teatavaks, et rongidele hakati vabalt dokumente küsimata pileteid müüma, hakati salaja sundasumiselt lahkuma.“²⁹ Ent kõige esmalt meenub 1946. aasta seoses „kotipoiste“ liikumisega, mis oli palju mahukam ja silmatorkavam kui sellest levinud jutud. Pekka Erelt kirjutas 2006. aastal Eesti Ekspressis: „Vahetult sõja järel toimis veel piir Eesti ja Venemaa vahel. Õigemini polnud see piir, vaid sõjast jäänud sõidulubade süsteem raudteel. Sel kombel hoiti esialgu ära inimmasside vool Venemaalt Eestisse, sest rahvas rändas tollal peamiselt just rongidega. Siis aga saabus saatuslik 13. aprill 1946, mil Moskva tühistas sõidulubade süsteemi. Nüüd võis igaüks sõita, kuhu iganes soovis. Ka Eestisse.“³⁰ Sõidulubade kaotamisele viitab kümmekond aastat hiljem ka Tiit Noormets: „„Kotipoisid“ on Eesti ajaloos kindel mõiste ja paljudele vanema põlvkonna inimestele lausa elav mälestus. Kui 1946. aastal kaotati Nõukogude Liidus raudtee sõidulubade süsteem ja sõit

²⁰ Samas, l. 57.

²¹ Tuglaste peres kutsuti Elo Tuglase õetütart Mallaks. Tegelik nimi Elo-Anna Eesorg (1927–2014) (sünd. Kurvits, Kopvillem 1955–1959, aastast 1959 Eesorg).

²² E. Tuglas. Elukiri [päevik 1952–1958]. Tallinn, 2009, lk. 154–155.

²³ Tegelikult on siin vastus üsna lihtne. Perekond Kurvits küüditati 14. juunil 1941 ja nädalapäevad hiljem, 22. juunil puhkes sõda. Sõja tingimustes polnud enam võimalik midagi ette võtta.

²⁴ R. Varik. Friedebert Tuglase vahekorid Nõukogude režiimiga aastatel 1940–1941 ajakirja Looming näitel. Bakalaureusetöö. Juhendajad PhD Elle-Mari Talivee ja dots Jaak Valge. Tartu Ülikool. Tartu, 2020, lk. 33.

²⁵ Vastava arvu selgitas välja Heldin Allik Eesti Mälu Instituudist. – Heldin Alliku e-kiri 30.12.2020.

²⁶ Küüditamine Eestist Venemaale: juuniküüditamine 1941 & küüditamised 1940–1953 = Deportation from Estonia to Russia: deportation in June 1941 & deportation in 1940–1953, Eesti Represseeritute Registri Büroo (ERRB); koostanud L. Öispuu. Tallinn, 2001.

²⁷ Heldin Alliku e-kiri 30.12.2020..

²⁸ Küüditamine Eestist Venemaale: juuniküüditamine 1941 & küüditamised 1940–1953, lk. 692.

²⁹ P. Varju. Eesti laste küüditamine Venemaale 14. juunil 1941 kui genotsiidi- ja sõjakuritegu. Tallinn, 2013, lk. 34.

³⁰ P. Erelt. Kotipoisid, mustlased ja röövlid. – Eesti Ekspress, 26.10.2006.

muutus kõigile vabaks, olid tollasesse kolhooside-eelsesse, talude Eestisse idast tulevad rongid ühtäkki inimesi täis.³¹ Ent sõidulubade kaotamine on asja üks tahk. „Kotipoiste“ fikseeritud juhtumid langevad kõik enamalt jaolt 1946. aasta teise poole ja 1947. aastasse. Täheldasin, et küüditatud laste pürgimus kodumaa poole vallandus 1946. aasta teises pooles. Eestisse tulijaid oli 1946. aasta esimesel poolaastal kümme korda vähem ja see ei saa olla sugugi juhus.

Tabel 1. Küüditatud laste tagasitulek Eestisse 1946. aastal

I poolaasta	laste arv	II poolaasta	laste arv
jaanuar	3	juuli	13
veebruar	5	august	36
märts	0	september	64
aprill	4	oktoober	74
mai	5	november	42
juuni	10	detsember	41
kokku	27	kokku	270

Juba ainuüksi see tabel näitab, et Eestisse naasnute osakaal oli 1946. aasta teisel poolaastal 52% kodumaale tulijate üldarvust (518). Seevastu 1946. aasta esimesel poolaastal oli vastav näitaja 5,2%. Need on selged arvulised näitajad, kuid järgnev on oletuslik – tõenäosus, kui soovite.

Mäletatavasti oli Eesti Mälu Instituudi andmeil hulga rohkem tagasitulijaid – kokku 518. Probleem on selles, et 221 küüditatud lapse puhul (518 – 297 (27 I p.-a. + 270 II p.-a.) = 221) ei ole täpsemat teavet kui see, et nad tulid Eestisse 1946. aasta jooksul. Pole teada, mis kuus ja kuupäeval see toimus. Hüpototeetiliselt, tagasihoidliku arvestuse järgi võisid pooled neist naasta Eestisse 1946. aasta teisel poolel. Seega, 270 + 110 = 390 ehk 75% lastest tuli kodumaale just teisel poolaastal. Ent arvatavasti oli 1946. aasta teisel poolel Eestisse naasnute seas koguni $\frac{2}{3}$ sel aastal kodumaale tulijate üldarvust. Sellisel juhul oleksid protsentuaalsed näitajad veelgi mõjusamad: 270 + 166 = 436. Seega, 518 lapsest 436 seadis 1946. aasta teisel poolel sammud Eestimaa poole, mis moodustaks juba 84,2% tagasitulnutest. Tegelikult on see hüpototeetiline mäng arvudega. Sellest hoolimata võib ilmeksimatult väita, et 1946. aasta teisel poolel vallandus küüditatud laste kodumaale naasmise võimas laine. Ja seda ei saa seostada sõidulubade kaotamisega raudteel, sest see ei taganud veel vaba ja piiramatut sissepääsu Eestisse.

Nii oli ka Elo Kurvitsaga, kes asus koos tädi Elo Tuglasega Eesti poole teele 1946. aasta augusti lõpus. Nende jaoks polnud enam takistuseks sõiduload ega sõjaseisukord.

Endalegi ootamatult jõudsin uurimuse käigus sõjaseisukorra kehtestamiseni NSV Liidus 22. juunil 1941,³² mis muu hulgas sätestas ka liikumiskiiranguid. Selle järgi oli keelatud nii sõita sõjaseisukorra piirkonda kui ka väljuda sealt. Loomulikult oli see võimalik vastava eriloaga. Edasi jõudis järg 21. septembri 1945 seadluseni, mis muutis kehtetuks sõjaseisukorra seadluse NSV Liidu territooriumil.³³ Ainult et selles on rõhutatud: seadlus ei puuduta Leedu, Läti ja Eesti NSV ning Ukraina ja Valgevene NSV läänepoolseid alasid. Teisisõnu jäi Molotovi-Ribbentropi pakti (MRP) järgi NSV Liidu poolt annekteeritud aladel kehtima sõjaseisukord. Möödus ligemale aasta, enne kui 4. juulil 1946 tuli välja seadlus, mis lõpetas sõjaseisukorra Baltikumis, Lääne-Ukrainas ja Lääne-Valgevenes.³⁴ Avastasin oma uurimistöö käigus, et NSV Liidu Ülemnõukogu Presiidiumi

³¹ T. Noormets. „Kotipoisid“ sõjajärgses Eestis. – Tuna 2015, nr. 4, lk. 74.

³² NSVL Ülemnõukogu seadlus on kättesaadav internetis – https://archive.mil.ru/archival_service/central_resources/collection/gallery.htm?id=10967@cmsPhotoGallery (vaadatud 30.03.2021).

³³ Sbornik zakonov SSSR i ukazov Prezidiuma VS SSSR, 1945–1946 gg. Moskva, 1947, lk. 179; NSVL seadlus sõjaseisukorra kaotamise kohta 21.09.1945 – <https://www.alppp.ru/law/zakonodatelstvo-ob-oborone/50/ukaz-prezidiuma-vs-sssr-ot-21-09-1945.html> (vaadatud 30.03.2021).

³⁴ Sbornik zakonov SSSR i ukazov Prezidiuma VS SSSR, 1945–1946 gg., lk. 180.

seadluste kogu 1945–1946 on ainus väljaanne, milles vastav seadlus on avaldatud. 1950-ndatel ja 1960-ndatel välja antud NSV Liidu Ülemnõukogu Presiidiumi seadluste kogudes seda seadlust miskipärast ei ole.³⁵ Nüüd, internetiajastul, on need seadlused taas kättesaadavad. Hämmastav, et mul ei õnnestunud leida sõjaseisukorra kaotanud seadlust 4. juulist 1946 eestikeelsetes väljaannetes. See puudutas ju kõige otsesemas mõttes Eestit, siinsete elanike liikumisvõimalusi. Väga kummaline, isegi veider oli minu avastusretk eesti keeles regulaarselt ilmunud ajalehe Rahva Hääli juurest kõige ametlikuma seadlusi avaldanud väljaande Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liidu Ülemnõukogu Teataja (võrreldav praegusaja Riigi Teatajaga, milles avaldatakse jõustunud seadusi) juurde. NSV Liidu Ülemnõukogu Teatajas on avaldatud seadlus, mis nimetas Königsbergi linna ümber Kaliningradiks ja Königsbergi oblasti Kaliningradi oblastiks.³⁶ Kordades olulisemast seadlusest, mis anti välja samal päeval ning puudutas Leedu, Läti ja Eesti NSV ning Ukraina ja Valgevene NSV läänepoolsetel aladel sõjaseisukorra kaotamist, aga ei silpigi.

Paistab, et meie sõjaajaloolased, ajaloolased ja juristid ei ole olnud teadlikud sellisest jupi kaupa sõjaseisukorra kaotamisest NSV Liidus. Molotovi-Ribbentropi paktiga NSV Liidu alla läinud alad joonistusid liiga selgepiirilisel välja sõjaseisukorra kehtetuks tunnistamise otsuses. Kuna MRP vaikiti ametlikult maha, siis lükati loogilise jätkuna kõrvale ka sõjaseisukorra otsus, mis tahes-tahtmata meenutas sõjaeelseid piire.

Tuleb tunnistada, et Tuglased libisevad Elo Kurvitsa juhtumist põgusalt üle. Me ei saa nende kaudu teada, kuidas kulges teekond Siberist kodumaale, kas tuli ette mingeid ekstsesse või laabus kõik rahulikult, probleemideta. Perekond Kurvitsa küüditustoimik, mida pidas julgeolek, kergitab siiski mõnevõrra saladuseloori. Elo ja Friedebert Tuglas pöördusid 5. aprillil 1948 Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumi esimehe Eduard Pälli poole. Selma Kurvitsa tütar, kes oli koos vanematega välja saadetud, võis juba 1946. aastal kodumaale sõita. Tä tegigi seda ja asus õppima Tallinna Polütehnilises Instituudis. Selma Kurvitsa mees võivat samuti igal ajal kodumaale tagasi tulla, aga mitte Selma Kurvits ise. Ent julgeolekul oli teistsugune arvamus. Kohapeal asumisel iseloomustati perekond Kurvitsat kui nõukogudevastase meelsusega isikuid. Julgeolekuminister Boris Kumm leidis, et Elo Tuglase taotlus tuleb jätta rahuldamata.³⁷

Paistab, et Elo Tuglase järjekindlus pigem ärritas nõukogude võimuorganeid. Perekond Kurvitsa toimikust nähtub, et kaks aastat polnud huvi tuntud koos tädiga Siberist Eestisse tulnud Elo Kurvitsa vastu. Pärast järjekordset avaldust hakati aga asja uurima. Tallinna miilitsavalitsuse ülema asetäitja miilitsapolkovnik Raud küsis 15. oktoobril 1948 ENSV MGB Tallinna linnaosakonnas töötava alampolkovnik Nazarovi käest Elo Kurvitsa Tallinnasse sissekirjutuse kohta. Selgitati: õpib TPI-s. Elab Tallinn-Nõmme 21. juuni 12 [Elo ja Friedebert Tuglase elupaik, praegu Väikese Illimari t., nr. 12]. Saabus Eestisse augustis 1946. ENSV MGB teatas Tallinna Miilitsavalitsusse miilitsapolkovnik Rauale, et ENSV MGB määrustega 28. detsembrist 1946 ja 3. maist 1948 on perekond Kurvitsa vabastamistaotlustele ära öeldud.³⁸

Siin kerkib küsimus: millal siis ikkagi muutus Friedebert Tuglas nõukogude võimu silmis põlualuseks? Toomas Haug kirjutas „Klassikute lahkumises“, et „Tuglas ei ole põlu all, sinna liigitatakse ta alles 1950. aastal“. Imselt on vähesed kirjandusteadlased kursis perekond Kurvitsa küüditamistoimikuga. Tean, et kirjandusteadlane August Eelmäe tutvus nimetatud toimikuga 1998. aastal. Paraku ei õnnestunud mul leida ühtegi kirjutist, milles ta oleks käsitlenud julgeoleku arhiiviallikais kirjapandut. Temaga kontakti võtta enam ei õnnestunud (suri

³⁵ Sbornik zakonov SSSR i ukazov Prezidiuma Verxovnogo Soveta SSSR: (1938 – iyul' 1956 gg.). Moskva, 1956; Sbornik zakonov SSSR i ukazov Prezidiuma Verxovnogo Soveta SSSR: 1938 g. –1961 g. Yuridicheskiy otdel Prezidiuma Verxovnogo Soveta SSSR. Moskva, 1961; Sbornik zakonov SSSR i ukazov Prezidiuma Verxovnogo Soveta SSSR: 1938–1961. T. 1. Moskva, 1968.

³⁶ Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liidu Ülemnõukogu Teataja, 17. juuli 1946, nr. 25, lk. 4.

³⁷ RA, ERAF.2-M/O.1.730, l. 91–92.

³⁸ RA, ERAF.2-M/O.1.730, l. 107, 112.

³⁹ T. Haug. Klassikute lahkumine. 25 kirjatööd. Tallinn, 2010, lk. 107.

07.12.1920). Püüan siinkohal ise hinnangut anda. Julgeoleku dokumendid kõnelevad, et põlu alla langemine sai alguse juba 1948. aastal. Ametlik vormistamine toimus pärast kurikuulsat EK(b)P KK märtsipleenumit 1950. aastal. Ses mõttes oli Toomas Haugil õigus, et Friedebert Tuglasest sai ametlikult ja avalikult põlualune 1950. aastal. Tegelikult oli ta seda juba mõni aasta varem, kui võimuorganid said teada, et Tuglaste majas elas küüditamisele kuulunud isik, kelle asupaigaks pidi olema Siber.

Elo Kurvitsa tagasimineku Siberisse on omaette põnev ja seiklusrikas. MGB Gorki raudtee valvevalitsusest jõuab 30. juulil 1949 polkovnik Pasmaniku kiri ENSV MGB-le. Selles antakse teada, et 12. juulil 1949 sõitis Gorki linna Elo Kurvits. 1946. aastal oli Elo Kurvits sõitnud Kirovi oblastist Tallinna, kus elas märtsini 1949 oma tädi Elo Tuglase juures. MGB töötajad [Eestis] tundnud justkui huvi Kurvitsa vastu eesmärgiga ta välja saata. Tema aga hakkas end varjama ühe eestlasest Nõukogude armee ohvitseri juures, kelle nimi on selgitamata.⁴⁰ Pärast seda sõitis Kurvits tädi soovitusel Tallinnast Gorkisse.⁴¹ Edasi kulges Elo Kurvitsa teekond ühesuunaliselt Siberisse asumispaika. Veel korra üritas Elo Kurvits taotleda enda vabastamist asumiselt. See juhtus 1954. aastal, kuid seegi ettevõtmine oli tulutu.

Elo-Anna Kurvits⁴² abiellus Siberis eesti töösturi poja Heldur Kopvillemiga. Viimane vabanes asumiselt 27. aprillil 1956. Mõned kuud hiljem, 15. juunil 1956 väljastati lõpuks vabastustõend ka tema abikaasale Elo Kopvillemile.

Neid ridu kirja pannes istun ma Heldur Kopvillemi toolil ja juurdlen olnu üle. Heldur Kopvillem oli juhtumisi minu abikaasa vanaonu poeg. Tegemist on entomoloogi, putukateadlasega. Ta oli 1957–1960 Moskva oblastis Perlovskajas Vene NFSV põllumajandusministeeriumi köögiviljanduse teadusliku uurimise instituudis aspirantuuris. Kaitses 1962 Eesti Teaduste Akadeemia juures bioloogiakandidaadi väitekirja. Elo ja Heldur Kopvillemi kooselu algusesse jäi ka meeleolukas reis Lõuna-Eestisse augustis 1956. Reisi jäädvustas, s. t. oli fotograafi rollis, Heldur Kopvillem. Underi ja Tuglase Kirjanduskeskuses on nimetatud sündmusest talle ligi paarkümmend päevapilti. Mul on millegipärast tunne, et sellel reisel oli Helduril täita ka autojuhi roll. Minu teada keerutas ta oma isa autorooli tublisti enne küüditamist, Eesti Vabariigi ajal. Elo ja Heldur Kopvillemi abielu kestis 1959. aastani, mil Elo abiellus Heino Eesorgiga. Heino suri 1982. aastal ja Elo Eesorg elas lesena kuni surmani 2014. aastal Tallinnas Ravi tn. 19. Sellest majast läks sadu, võib-olla isegi tuhandeid kordi mööda minu teekond lastega nende vanavanemate juurde. Oleksin ma hinges aimata osanud, kui lähedalt möödusin oma praeguse loo keskest tegelasest Elo-Anna Kurvits-Kopvillem-Eesorgist. Teadmatuses libises käest võimalus teda usutleda, toonaseid asjaolusid täpsustada, täiendada.

Friedebert Tuglase personaalpensiooni taotlusest

Ei tea, mis või kes õhutas Friedebert Tuglast 1949. aasta augustis taotlema personaalpensiooni. Aga selline Tuglase omakäeline avaldus 15. augustist 1949 Eesti Nõukogude Kirjanike Liidu juhatuse ni jõudis.⁴³ Kas tõesti arvati, et Elo Tuglase õetütre Siberisse tagasisaatmine õnnestus jälgi jätmata?

Igatahes esitas Johannes Semper Kirjanike Liidu esimehena 14. septembril 1949 Tuglase karakteristika ehk iseloomustuse. Selles oli viimase lausena kirjas, et Friedebert Tuglas valiti 1946. aastal ENSV Teaduste Akadeemia korrespondentliikmeks. Ometi on kellegi kuri käsi „Teaduste Akadeemia korrespondentliikme“ alla jooninud ja lisanud sellesama pliiatiga: „on eluaegselt, mille eest 1750 rbl. kuus. Kui teeb midagi tööd, selle eest on eratasu.“⁴⁴

⁴⁰ Eestlasest Nõukogude armee ohvitseri nimi on senini teadmata. Kas teda üldse eksisteeris või oli tegemist kohapeal väljamõeldud hädavalega, pole teada.

⁴¹ RA, ERAF.2-M/O.1.730, l. 115.

⁴² Niisugune oli Malla ehk Elo Tuglase õetütre ametlik nimi.

⁴³ RA, ERA.R-16.3k.2203, l. 1–2. Friedebert Tuglase personaalpensiooni toimik.

⁴⁴ Samas, l. 10.

ENSV Ministrite Nõukogu juures asuva personaal pensionide määramise komisjon, kelle esimees oli ENSV Ministrite Nõukogu aseesimees Hendrik Allik, ei jäänud pikalt ootele. ENSV Teaduste Akadeemialt saadi kinnitus, et Tuglas saab tööpoolest 1750 rubla kuus korrespondeeriva liikme tasu.⁴⁵ Komisjoni protokoll nr. 14 punkt 6 on sõnastatud: „Friedebert Tuglase taotlus personaal pensioni määramise küsimuses edasi lükata täiendavate andmete kogumiseks.“⁴⁶ Komisjoni järgmise, 20. septembri 1949 istungi protokoll nr. 15 punkt 8 oli juba karmisõnalisem: „Friedebert Tuglase taotlus jätta tagajärjeta, kuna ei oma erilisi teeneid.“⁴⁷ Komisjoni esimees oli taas Allik. Komisjoni koosseisu vaadates jääb paratamatult mulje, et see kuri käsi, kes Tuglase taotlusele vastu sõdis, oli Hendrik Allik.

Kirjanike Liidu esimees Johannes Semper pidas vajalikuks Friedebert Tuglase kaitseks välja astuda. Järgnes kiri ENSV kõrgeimale personoonele, kompartei juhile Nikolai Karotammele.⁴⁸

Johannes Semper Nikolai Karotammele Tuglase personaal pensioni asjus

Lgp.

Sm. N. Karotamm!

Saadana Teile väljavõtte Personaal pensionide Määramise Komisjoni koosoleku otsusest F. Tuglase kohta, mis hiljuti EN Kirjanike Liidu juhatusel tuli. Otsuse sain kätte just Moskvast N. Kirjanike Liidu sekretariaadi koosolekult tulles, kus oli päevakorras muu seas ka toetused kirjanikele. Seal suhtuti abivajajatesse küll hoopis teisiti. Koosolekul loeti ette ühe eesti nimega keskkooli õpilase kiri – Nõmmelt.

Otsutus, et see on Igor Severjanini tütar. Talle määrati 150 rbl. kuus stipendiumi: Mõni aeg tagasi oli koguni Ahmatovale määratud 5000 rbl. haiguse puhuks!

Olin Moskvast samavõrd üllatunud suurest heldusest inimeste vastu, kellel ei tohiks olla mingeid teeneid, kui Tallinnas üllatunud täielikust hoolimatusest inimese vastu, kel siiski peaks olema teeneid eesti kultuuri- ja kirjandusloos.

„Hingemaad“ ei saa olematuks teha. „Eesti Kirjameeste Selts“ on ikkagi teos, mis tulevastel uurijail vähemalt ülearuseks teeb algallikate poole pöördma. Vigade ja puuduste peale vaatamata on ka „Kriitilisel realismil“ siiski positiivseid väärtusi meie nõukogulikus kirjandusloos. Ei ole väärtuseta „Juhan Lii“ ja „A. Grenzsteini lahkumine“. Ja 8 köites „Kriitikat“ leidub oma aja kohta mõndagi progressiivset.

Tuglasele kõrgeima, „rahvakirjaniku“ aunimetuse andmine ei ole kindlasti mitte kogemata või eesklikult sündinud, vaid ikkagi teeneid arvesse võttes.

Olgu öeldud, et personaal pensioni saavad praegu kirjanikest K. E. Sööt,⁴⁹ A. Haava,⁵⁰ O. Luts,⁵¹ P. Vallak,⁵² Hugo Raudsepp,⁵³ J. Kärner,⁵⁴ A. Tassa⁵⁵ ja Vilde⁵⁶ ja Tammsaare⁵⁷ lesed.⁵⁸

⁴⁵ Samas, l. 13.

⁴⁶ RA, ERA.R-16.10.9, l. 71. Personaal pensionide komisjoni protokollid.

⁴⁷ Samas, l. 72–73.

⁴⁸ RA, ERA.R- 16.3-k.2203, l.15.

⁴⁹ RA, ERA.R-16.3-k.438. Karl Eduard Söödi personaal pensioni toimik.

⁵⁰ RA, ERA.R-16.3-k.69, 3124. Anna Haava ehk Anna Haavakivi personaal pensioni toimik.

⁵¹ RA, ERA.R-16.3-k.2124. Oskar Luts. Personaal pensioni toimik olemas tema abikaasal Valentina Semjoni t. Lutsul.

⁵² RA, ERA.R-16.3-k.???. Peet Vallaku ehk Peeter Pedajase personaal pensioni toimik puudub.

⁵³ RA, ERA.R-16.3-k.???. Hugo Raudsepa personaal pensioni toimik puudub.

⁵⁴ RA, ERA.R-16.3-k.???. Jaan Kärneri personaal pensioni toimik puudub.

⁵⁵ RA, ERA.R-16.3-k.???. Aleksander Tassa personaal pensioni toimik puudub.

⁵⁶ RA, ERA.R-1.1.620. Hariduse rahvakomissari ettepanek Linda Vildele ja Käthe Hansen-Tammsaarele personaal pensioni määramise kohta (määruse algmaterjal). 30.12.1940; RA, ERA.R-16.3-k.2213, 3169. Linda Vilde personaal pensioni toimik.

⁵⁷ RA, ERA.R-1.1.620. Hariduse rahvakomissari ettepanek Linda Vildele ja Käthe Hansen-Tammsaarele personaal pensioni määramise kohta (määruse algmaterjal). 30.12.1940.

⁵⁸ Semperi hoogsalt ritta seatud isikute puhul ei õnnestunud tuvastada personaal pensioni saamise kohta kindlitavaid arhiiviandmeid.

Peale Tuglase on eitavad otsused tulnud Metsanurga⁵⁹ ja Rohu⁶⁰ kohta.

Palun Teie abi, et see Personaal pensionide Määramise Komisjoni ülekohtune otsus revideerimisele võetaks.

16. XI 49

EN Kirjanike Liidu juhatuse esimees

J. Semper

Taotlusele on hoogsalt põiki peale kirjutatud:

Personaal pensionide komisjonile.

Toetan EN Kirjanike Liidu taotlust! Palun asja uuesti kaaluda. 18. XI 49.

Nikolai Karotamm [allkiri]

Nikolai Karotamme võim värises juba tugevalt. Sotsiaalkindlustuse minister Eduard Plaam saatis Karotammele personaal pensionide määramise komisjoni 26. novembri 1949. aasta protokoll nr. 22, mille punkt 9 järgi lükati Friedebert Tuglase taotlus täiendavate andmete kogumiseks edasi.⁶¹ Paistab, et siinkohal oli Tuglase küsimus Karotamme jaoks muutunud ülioluliseks. Mäletatavasti polnud perekond Kurvitsa Siberist vabastamise juures märgata mingit kirge, huvi küsimuse käekäigu kohta. Pigem võiks öelda, et Tuglaste avaldus rebiti justkui piltlikult puruks. Nüüd aga tegi Nikolai Karotamm raevuka sööstu ja kirjutas käsitsi sulepeaga paberile:

Personaal pensionide komisjonile.⁶²

Toetan s.[eltsimees] Tuglasele (ENSV rahvakirjanikule) personaal pensioni määramist. Ma juba saatsin sellekohase kirjavahetuse komisjonile, kuid vastust pole seni veel tulnud. Palun mind informeerida, kuidas ses asjas lugu on.

N. Karotamm [allkiri]

EK(b)P KK sekretär

9. XII 1949.

Lugu lahenes, kui järgmisel päeval tuli personaal pensionide komisjon kokku ja otsustas määrata rahvakirjanik Friedebert Tuglasele personaal pension 300 rubla alates 1. detsembrist 1949 eluaegselt.⁶³ See heitlus 300 rubla ümber paneb õlgu kehitama. Oli ju Tuglase sissetulek nüüdsest 1750 + 300 = 2050 rubla. Aastal 1949 arvestati NSV Liidus keskmiseks palgaks 600 rubla. Sisuliselt laekus Tuglaste perre nüüd kolm keskmist palka. Tõsi, see ei kestnud kaua. Aprillist 1950 tühistati Tuglase personaal pension ja taastati alles 1959. aastal.⁶⁴ Samas jätkus ENSV Teaduste Akadeemia korrespondentliikme tasu maksmine katkematult. Materiaalset puudust ei paistnud kuskilt otsast, aga ega kõik olegi üksüheselt seletatav materiaalsusega.

⁵⁹ RA, ERA.R-16.3-k.85. Mait Metsanurga ehk Eduard Hubeli personaal pensioni taotlemise toimik. Vaata ka Vanda Hubeli toimikut, RA, ERA.R-16.3-k.934.

⁶⁰ Richard Roht. Personaal pensioni ja sellest äraütlemise kohta andmed puuduvad.

⁶¹ RA, ERA.R-16.3-k.2203, l. 17–18; RA, ERA.R-16.10.9, l. 93–94.

⁶² RA, ERA.R-16.3-k.2203, l. 16.

⁶³ RA, ERA.R-16.10.9, l. 99–100; RA, ERA.R-16.3-k.2203, l. 19.

⁶⁴ RA, ERA.R-16.3-k.2203, l. 25.